

שימוש תלמידי חכמים

הקדמה ומבוא

במקורות התנכיים¹ או קוראים לראשונה על המושג 'שימוש תלמידי חכמים' בהקשר ליהושע בן נון, כפי שמצינו בפסוק¹ "וַיַּעַן יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן מִשְׁרֵת מִשָּׁה", שאומרים חז"ל² "כבוד ליהושע שנקרא משרת משה. מיכן אמרו גדול שימושה יותר מלימודה". ומשמע מכאן שמשמעות 'שימוש תלמידי חכמים', במובן של סיוע לתלמיד חכם או למנהיג.

לעומת זאת מצינו מושג זה גם במובנים אחרים, חז"ל אומרים³: "גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות, שהמלכות נקנית בשלושים מעלות והכהונה בעשרים וארבע, והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים, ואלו הן: ...". חז"ל מונים 48 קניינים, כשאת העשיריה השניה פותח הקנין 'שימוש תלמידי חכמים'. בהבנה ראשונית, משמע שביטוי זה מציין סוג של חניכה, בהיבט הלימודי של לימוד התורה. מיקומו של 'שימוש תלמידי חכמים', כמו גם עצם הימצאותו ברשימה חשובה זו של קנייני תורה מעיד שקנין זה הינו חלק מהותי וחשוב מאד בלימוד התורה.

סיפורו המפורסם של רבי עקיבא יכול להמחיש עד כמה חשוב לשמש תלמידי חכמים⁴, "אמר ר' עקיבא: כך היה תחילת תשמישי לפני חכמים, פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ומצאתי מת מצוה, ונטפלתי בו כארבעת מילין, עד שהבאתיו למקום קברות, וקברתיו, וכשבאתי והרציתי את הדברים לפני ר' אליעזר ור' יהושע, אמרו לי: על כל פסיעה ופסיעה שפסעת, מעלה עליך כאילו שפכת דם נקי !!! אמרתי להם: רבותי, למה? אם בשעה שנתכוונתי לזכות, נתחייבתי, בשעה שלא נתכוונתי לזכות, על אחת כמה וכמה. **מאותה שעה לא זיתי מלשמש תלמידי חכמים**. הוא היה אומר: **די לא שימש תלמידי חכמים קטלא חייב**". מעשה זה מובא בשינוי לשון מעט⁵: "אמר רבי עקיבא: זו היתה תחילת תשמישי לפני חכמים, השכמתי ומצאתי הרוג אחד והייתי מטפל בו בשלשה תחומי שבת עד שהבאתיו למקום קבורה וקברתיו, וכשבאתי והשערתי דברים לפני חכמים, אמרו לי: על כל פסיעה ופסיעה שהיית פוסע מעליך עליך כאילו היית שופך דמים, ודנתי קל וחומר בעצמי, ומה אם עכשיו שנתכוונתי לזכות חטאתי, אילו נתכוונתי למעט על אחת כמה וכמה". ובתוספת מסקנתו המעניינת והחשובה מאד של רבי עקיבא: "וכשהיו אומרים דבר זה לפני רבי עקיבא היה אומר: **זו היתה תחילת זכותי**".⁶

על חשיבות שימוש תלמידי חכמים, או מוצאים בחז"ל⁷ "תנו רבנן: איזהו עם הארץ? ... אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ", ובהמשך מונים חכמי התלמוד תארים שונים שמביעים את הפער של מי שלא שימש חכמים.

במאמרינו נחקור את הגדרת הביטוי 'שימוש תלמידי חכמים', ננסה להבין מה הגדרתו ובעיקר נתמקד בשאלת המחקר – 'מה גדר שימוש תלמידי חכמים בימינו', כשהדגש על ימינו. על פניו נראה שלשימוש תלמידי חכמים' כמה מובנים:

¹ במדבר יא, כח.

² פסיקתא זוטרתיא (לקח טוב) במדבר פרשת בהעלותך דף קב עמוד ב.

³ מסכת אבות פרק ו, משנה ה.

⁴ מסכת דרך ארץ פ"ז ה"י.

⁵ מסכת שמחות פ"ד הלכה י"ט.

⁶ ועיין בתוס' במסכת כתובות דעבר על 'מת מצוה קונה מקומו', אך מביא עוד דעה שהיה צריך לשמש ת"ח באותה עת. רואים עד כמה חשוב הוא שימוש ת"ח, יותר מאשר מת מצוה שאפי' כהן (גדול) צריך להיטמא בשביל לטפל בו.

⁷ ברכות מז ע"ב.

- א. **לימוד הגמרא**⁸, "שימוש פירושו הוא הבנת טעמי המשנה וסברתו, הנקרא בשם גמרא"⁹. כלומר: קיבוץ תלמידי חכמים העוסקים בהבנת טעמי המשנה ומקורותיה, מתרצים סתירות בין משניות שונות¹⁰.
- ב. **עזרה מעשית לחכם**, חז"ל מכנים יציקת מים על הידיים של הרב, בביטוי 'שימושה של תורה', כפי שאומרים¹¹ "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: גדולה שימושה של תורה יותר מלמודה שנאמר 'פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו'. 'למד' לא נאמר, אלא 'יצק', מלמד שגדולה שמושה יותר מלימודה".
- ג. **שהיה בצמידות לרב פוסק**, בשלב שלאחר לימוד הוראה, לפני מינוי לתפקיד 'מורה הוראה', לצורך לימוד פסיקותיו וה'פרקטיקה' המעשית בפסיקת ההלכה, מעין "חניכה". בימינו מכונה במילה אחת "שימוש"¹². בחז"ל¹³ משמע שזה שלב הכרחי, שלא ניתן לפסוח עליו¹⁴.

שאלת הדיון

'מה גדר שימוש תלמידי חכמים בימינו', האם ניתן בימינו לקיים 'שימוש תלמידי חכמים', וכיצד. מצינו מאמרי חז"ל רבים בענין שימוש תלמידי חכמים, ובהם: "גדולה שימושה של תורה יותר מלימודה"¹⁵, וכן "אפילו קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ"¹⁶, ועוד. חלקם בעלי משמעויות שונות ואף סותרות לכאורה. במאמרינו נחקור את הגדרת הביטוי 'שימוש תלמידי חכמים', ננסה להבין מה הגדרתו ובעיקר נתמקד בשאלת המחקר – **'מה גדר שימוש תלמידי חכמים בימינו'**, כשהדגש על ימינו, מבחינה מעשית. כמו כן, ננסה להבין את היחס שבין שימוש תלמידי חכמים ללימוד תורה, ובירור דברי חז"ל, ששימוש תלמידי חכמים גדול מתלמוד תורה. ננסה להבין את משמעויותיו השונים של 'שימוש תלמידי חכמים', ועד היכן מגיע שימוש תלמידי חכמים. את השאלות, כמו גם את המידע שיעלה בידנו נבסס בהתאם לממצאים בתנ"ך ובחז"ל, ובספרות הפוסקים. שאלת הדיון כאמור, מה גדר שימוש תלמידי חכמים בימינו. לאחר שנבין את גדר שימוש תלמידי חכמים, נבחן את יישום שימוש תלמידי חכמים בימינו, וכלפי מי ניתן / חובה לקיים זאת, האם כל רב שמלמד שיעור / רב קהילה / רב עיר. בפרט במציאות ימינו, שחלק מהתקשורת עם רבנים נעשית באמצעים טכנולוגיים מתקדמים¹⁷ הן דיגיטליים¹⁸ והן אלקטרוניים.

⁸ כפי שכתב ר' משה פיינשטיין באגרות משה יו"ד ח"ד סי' לב "ובמקומות הרבה קרא ללימוד הגמרא שימוש תלמידי חכמים".
⁹ חשוקי חמד יבמות ה' ע"ב.

¹⁰ כפי שהגדיר רש"י (ברכות מ"ז ע"ב ד"ה שלא שימש תלמידי חכמים): "הוא הגמרא התלויה בסברא, שהיו נותנים לדברי משנה טעם והיו מתאספים יחד ועוסקים בכך והיא דוגמת הגמרא שסדרו האמוראים", וכן ביאר רש"י בד"ה ולא שימש תלמידי חכמים (סוטה כב ע"א): "**ללמוד סברת הגמרא בטעמי המשנה מה הם**. רשע הוא, שאין תורתו על בורייה ואין ללמוד הימנו, שע"י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר ובדיני ממונות לזכות ולחייב ובטהרות לטמא ולטהר". רש"י מבאר ששימוש תלמידי חכמים מונע שיבוש ההלכה והעברת המסורת לדורות הבאים. כמו כן מצינו ביאור זה של רש"י במקומות נוספים בש"ס, שמשמעות 'שימוש תלמידי חכמים' הבנת טעמי המשניות, כפי שכתב רש"י (שבת יג ע"ב) ד"ה ושימש תלמידי חכמים - "להסבירו סתומות המשנה וטעמיה, והוא הנקרא תלמוד".

¹¹ ברכות ז ע"ב.

¹² במלעיל.

¹³ ברכות מז ע"ב, סוטה כב ע"ב.

¹⁴ מופיע גם במדרשי חז"ל ויקרא רבה פרשה ג, פסקה ז וכן באליה רבה פרשה ז, יח כג, ועוד. וכן בתלמוד ירושלמי נזיר פ"ז ה"א.

¹⁵ ברכות ז ע"ב.

¹⁶ ברכות מז עב.

¹⁷ בשנתיים החולפות, בעידן הקורונה נחשפנו לשיטה חדשה של לימוד – שיעורי zoom.

¹⁸ בשנים האחרונות נפוץ ופופולרי מאד "ש"ת sms".

1. מהו גדר שימוש תלמידי חכמים

כפי שנכתב בהקדמה, למושג 'שימוש תלמידי חכמים' יש כמה מובנים. נבאר בקצרה כל אחד מהם:

א. לימוד תורה

חז"ל אומרים¹⁹: "אתמר: קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים - ר' אלעזר אומר: הרי זה עם הארץ²⁰, ר' שמואל בר נחמני אמר: הרי זה בור²¹, ר' ינאי אומר: הרי זה כותל²², רב אחא בר יעקב אומר: הרי זה מגוש²³. אמר רב נחמן בר יצחק: מסתברא כרב אחא בר יעקב, דאמרי אינשי: רטין מגושא ולא ידע מאי אמר, תני תנא ולא ידע מאי אמר²⁴."

רש"י ד"ה ולא שימש תלמידי חכמים מבאר מהו גדר שימוש תלמידי חכמים, "ללמוד סברת הגמרא בטעמי המשנה מה הם". הרי שהשימוש מסייע לו ללמוד ולהבין כראוי את הגמרא, וממשיך רש"י ומבאר מדוע מי שמלמד, ללא שעסק בשימוש תלמידי חכמים נקרא רשע, "שאין תורתו על בוריה ואין ללמוד הימנו, שע"י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר ובדיני ממונות לזכות ולחייב ובטהרות לטמא ולטהר, כדאמר בכמה דוכתי: 'מאי טעמא אמר מר הכי ומר הכי, ואמר מאי בינייהו, איכא בינייהו כך וכך', וערום הוא, שהשומע את קולו שונה משניותיו כסבור הוא שבקי בטעמיהם ונוהגין בו כבוד כתלמידי חכמים".

המורים הלכה מתוך לימודם ללא שימוש, גורמים לטעות בהוראת התורה, שהואיל ואינם יודעים את טעמי המשנה, טועים לפעמים בהבנת המציאות ומדמים לה דבר שאינו דומה, ובפרט שלפעמים מורים הלכה כדעת יחיד, שאין הלכה כמותו.

באופן דומה מצינו בדברי חז"ל גם במסכת שבת²⁵: "תני דבי אליהו מעשה בתלמיד א' ששנה הרבה וקרא הרבה ושימש תלמידי חכמים הרבה ומת בחצי ימיו והיתה אשתו נוטלת תפיליו ומחזרתם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואמרה להם כתיב בתורה (דברים ל, כ) 'כי הוא חייך ואורך ימך' בעלי ששנה הרבה וקרא הרבה ושימש תלמידי חכמים הרבה, מפני מה מת בחצי ימיו? ולא היה אדם מחזירה דבר. פעם אחת נתארחתי אצלה והיתה מסיחה כל אותו מאורע ואמרתי לה: בתי, בימי נדותך, מה הוא אצלך? אמרה לי: חס ושלוש, אפילו באצבע קטנה לא נגע [בין]. בימי לבונדך מהו אצלך? אכל עמי ושתה עמי וישן עמי בקירוב בשר ולא עלתה דעתו על דבר אחר. ואמרתי לה: ברוך המקום שהרגו, שלא נשא פנים לתורה, שהרי אמרה תורה (ויקרא יח, יט) 'ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב', וביאר רש"י ד"ה ושימש תלמידי חכמים: "להסבירו סתומות המשנה וטעמיה והוא הנקרא תלמוד". כלומר מהות שימוש תלמידי חכמים הוא הבנת הלימוד, וכן מצינו מעין זה במסכת חולין²⁶: "דרש מר זוטרא משמיה דרב חסדא: כל מי שקורא ושונה ורואה טרפה לעצמו ושימש תלמידי חכמים עליו הכתוב אומר 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך' (תהילים קכח, ב)". וביאר רש"י ד"ה ושימש: "גמר לתרץ טעמי המשנה ומשניות הסותרות זו את זו והיינו גמרא".

בהשתלשלות התורה והעברתה מדור לדור, השתנו צורות הלימוד והפסיקה, כפי שניתן ללמוד מדבריו של הפתחי תשובה²⁷ כותב: "עייין במהרש"א בח"א פ"ג דסוטה שכתב: ובדורות הללו אותם שמורים

¹⁹ סוטה כב ע"א.

²⁰ שאינם בקיאים בדקדוקי טומאה וטהרה.

²¹ דרגה גרועה יותר מעם הארץ. לדעת הרמב"ם אין לו לא חכמה ולא מידות.

²² דומה לכותי, שהכותים אינם מתייחסים לדברי חז"ל, ואף הוא אינו מקפיד על דבריהם.

²³ מכשף, המאחז את עיניהם של הרואים וגונב ליבם של השומעים.

²⁴ כשם שהמכשף לוחש את לחשיו על אף שאינו מבין מה אומר, כך זה שאינו משמש תלמידי חכמים שונה בשפתו משנתו, על אף שאינו מבין אותה.

²⁵ שבת דף יג ע"א – ע"ב.

²⁶ מד ע"ב.

²⁷ פתחי תשובה יו"ד סי' רמב ס"ק ח.

הלכה מתוך הש"ע והרי הם אין יודעים טעם הענין של כל דבר אם לא ידקדקו תחלה בדבר מתוך התלמוד שהוא שימוש ת"ח טעות נפל בהוראתן והרי הן בכלל מבלי עולם ולכן יש לגעור בהן. ואפשר דדוקא בזמן הרב מהרש"א שלא היה עדיין שום חיבור על השו"ע, אבל האינדנא שנתחברו הט"ז וש"ך ומג"א ושאר אחרונים וכל דין מבואר הטעם במקומו שפיר דמי להורות מתוך הש"ע והאחרונים".

ר' צדוק (הכהן מלובלין) בספרו רסיסי לילה²⁸, מצביע על דרך הלימוד של תלמיד מפי רבו, כדרך החשובה והמרכזית ללימוד ולהשגת אור התורה, באמרו: "וזה שאמר לו מנשה חבא וכו' דכפי החסרון שלו כך היה השלימות גם כן בהשגת נוכח דה' יתברך כמראה באצבע כי גם כל מעשינו פעלת לנו. וביקש ממנו שיאמר לו וידרוש בשמו בפירקא פירוש האמירה אינו סיפור דברים רק שיאיר לו אור זה בקרב לבבו דזה היה כל לימודם תלמיד מרבו שהרב היה מגלה לו תעלומות לבו ונפתח הלב של התלמיד גם כן, דדברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב...".

ובמקור אחר בכתביו²⁹ העצים ר' צדוק את משמעותו של לימוד מפי רב³⁰ וכתב "מכל מקום אחר שהותר לכתוב, הרי כתיבתם מצוה ובכלל מצות כתבו לכם, שעיקר הכוונה שיהיה קיים לדורות, וכל זמן שהיו כל ישראל יחד בארץ ישראל ולמדו תורה התלמידים מפי רבותיהם נאסרה הכתיבה כדי שלא יסמכו על מה דכתיבא ומנחא, ויצטרכו ללמוד מפי הרב דאין דומה לומד מפי רבו למפי כתבו, וכמו שנאמר 'והיה עניןך ראות את מוריך'³¹ וכמו שאמרו³² יתחזו לפומיה', כי בפה מתגלה מעמקי הלב, מה שאין כן בכתב שאי אפשר לכתוב מה שבלב, וכמו שאמרו³³ דאף על גב דסופרי הדיינים כותבין ליבא דאינשי אינשי, והתלמיד השומע מפי רבו הוא משיג מה שבלבו, אבל אחר שנפזרו בגלות לכל קצוות עד שאם יצטרכו ללמוד מפי רב היתה התורה משתכחת חס ושלום, הרי הכתיבה מצוה חיובית".

מדוע לימוד התורה הוגדר כשימוש תלמידי חכמים? מבאר ר' משה פיינשטיין³⁴: "ואי אפשר לידע התורה על בוריה בלא שימוש תלמידי חכמים. שלכן נקרא גמרא שימוש תלמידי חכמים, משום שצריך להבין דברים הכתובים איך לקולטם במוחו, שלזה צריך רב שיסביר ההלכה לפי סוגיית הגמ' בפה ממש, וגם חברים שיתחדדו בזה שישמעו איך מבינים כל אחד לאחד שנקלט במוחו הדברים ששמעו, וגם מה שהבינו בעצמם לפי ערך ההבנה שלמדו מרבים גם בעניינים אחרים שלמדו גם כל הענין בעצמם.

וזהו עיקר גדול בלימוד התורה, שזה שייך להתחדש כל ימיו, אף בימי זקנה ושיבה ולהתגדל בכל יום יותר מכפי שהיה אתמול שנעשה לעצמו תרויהו, רב ותלמיד. ולבחינת לימוד זה אם עלה יפה אצלו, הוא שיתייגע כל אחד להתעמק יותר ויותר לפי הדרך שכבר קלטה מוחו משמיעת השיעורים אף שהיו בעניינים אחרים. ולמצוא דברים הצריכים ביאור, וגם קושיות באיזה סוגיא, ולתרצם ולהסבירם לחבריו בעל פה ולפעמים גם לכותבם, שמזה יבחנו שנתגדלו, ויראו להתגדל עוד יותר ויותר עד למדרגת גברא רבא".

²⁸ רסיסי לילה אות יג.

²⁹ מחשבות חרוץ אות טו.

³⁰ אין לזלזל בערכו של הלימוד מספרים, אולם חשיבותו של לימוד התורה באמצעות חבריו ורבותיו חשובה ונעלה לאין ערוך.

³¹ ישעיה ל, כ.

³² הוריות יב ע"א.

³³ סנהדרין לה ע"א.

³⁴ שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ד סי' לב.

ב. לימוד מעשי – דוגמא אישית

בפתיחה למאמרנו הבאנו את הסיפור אודות המת שר' עקיבא טיפל בו, ומסקנתו החשובה בעקבות מעשה זה: **"מאותה שעה לא זיתי מלשמש תלמידי חכמים**. הוא היה אומר: **די לא שימש תלמידי חכמים קטלא חייב**"³⁵. ובמעט שינוי הבאנו מקרה זה ממקור נוסף, בתוספת מסקנתו המרתקת והמרשימה³⁶: **"וכשהיו אומרים דבר זה לפני רבי עקיבא היה אומר: זו היתה תחילת זכותי"**. במבט ראשוני ניתן להבחין שמפגש זה של רבי עקיבא עם רבותיו היה בגדר שימוש תלמידי חכמים, בשונה מלימוד התורה המוכר לנו, ועל לימוד כגון זה אמרו חז"ל³⁷ "ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה"³⁸. תשומת לב מיוחדת לדברי רבי עקיבא שאינו מתאר את תחילת תלמודו, אלא את תחילת שימושו לפני חכמים, והמסקנה המתבקשת "מאותה שעה לא זיתי מלשמש תלמידי חכמים". הלקח של ר' עקיבא ממקרה זה מורה שלא די ללמד את התורה בבחינת העברת מידע – שינון, אלא נדרש גם (לולא דמסתפינא, הייתי אומר בעיקר) לשמש תלמידי חכמים.

מהתבוננות בתגובת רבותיו רבי אליעזר ורבי יהושע, שנרעשו ונסערו מהסיפור, ניתן ללמוד על מעלת שימוש תלמידי חכמים, בהיבט החינוכי – לימודי, שכן הם לא הסתפקו בלימוד הלכתי, כיצד לנהוג במקרה שכזה, אלא הוכיחו את ר' עקיבא באופן קשה ובכך הביעו את הזעזוע הקשה שלהם, כשאמרו לו: **"מעלה עליך הכתוב כאילו שפכת דם נקי"**. רבי עקיבא לא קיבל מרבותיו עוד "שיעור" בהלכות קבורה, אלא זכה לראות במו עיניו מהי ההתייחסות האמיתית של התורה וההלכה, ובעקבותיה אמר את מסקנותיו הנחרצות³⁹.

על חשיבותו של הלימוד הישיר של תלמיד מרבו ניתן ללמוד מדברי רלב"ג⁴⁰ בתחילת ספר יהושע, שכתב אודות מינוי יהושע למנהיג, וכה כתב "ולזה ביאר הכתוב כי 'אחרי מות משה עבד ה'...' אז דבר השם אל יהושע אלו הדברים לא קודם זה והנה קרא יהושע בן נון משרת משה להעיר שהסיבה להגעתו למדרגת הנבואה, **היותו משרת משה כי מפני זה היה תמיד עמו ולמד מחכמתו ומהנהגתו בכל פעולותיו מה שלא היה דרך לתלמיד שאינו משרת ללומדו**... כי גדולה שמושה יותר מלמודה".

חשיבות רבה ללימוד המעשי, שכן הוא יוצר "איזונים", שלא נלמדים מתוך ספר ואינם מופיעים ב'שולחן ערוך' או בספרות ההלכתית. הם נלמדים רק מתוך דרך לימודם והתבוננות במעשיהם של גדולי ישראל ועל כך אמרו חז"ל "גדול שימושה יותר מלימודה". חסרון זה בולט במיוחד אצל אלו שהצטרפו לדרכה של תורה באמצע חייהם, ומתוך שלא שימשו ניכר פער זה.

כשם שכל מקצוע צריך לימוד, כך גם אמנות האיזון. כדי לנהוג במכונית נדרש הנהג לכללים וכדי לדעת אותם על בוריים באופן מעשי נדרש הוא למורה בלימוד מעשי, ולא תיאורטי. צורך זה אינו נובע מחוסר יכולתו של הנהג החדש ללמוד את רזי הנהיגה העמוקים לבדו, אלא מן הצורך ללמוד לנהוג נכון. אמנם אפשרי שילמד את מקצוע הנהיגה מדעתו, אלא שאם לא יסתייע במורה מוסמך, הנסיון אותו יצבור במהלך שנות נהיגתו יעמוד לו לרועץ וינציח את עקמומיות נהיגתו.

³⁵ מסכת דרך ארץ פ"ז ה"י.

³⁶ מסכת שמחות פ"ד הלכה י"ט.

³⁷ ברכות ז' ע"ב.

³⁸ הרב זילברשטיין בחשוקי חמד יבמות (ה ע"ב) ביאר שימוש פירושו 'הבנת טעמי המשנה וסברתו, הנקרא בשם גמרא'. וכתב: "הולכין ללמוד תורה שפטורין מן הסוכה, היינו כדי לשמש תלמידי חכמים. הרי שאף שתלמוד תורה נדחה מפני כל המצוות, מכל מקום שימושה של תורה חשובה יותר, והיא דוחה כל המצוות". מבואר שהבנת טעמי המשנה חשוב יותר.

³⁹ בשני המקורות, במסכת דרך ארץ ובמסכת שמחות. משמע שהיו אלו שתי מסקנות שונות ונפרדות.

⁴⁰ רלב"ג יהושע פרק א.

כדי להתמחות באיזון רוחני ובמידתיות, האדם צריך רב. בלעדיו, גם אם יבלה שנים רבות בהיכלי הקודש אפשר וניסיונו הרוחני ימסד את עקמומיות ליבו ותהפוך לו תורתו לסמא דמותא במקום סמא דחיי. ועל כן אין היהדות מתפעלת מאורך שנות לימודיו של האדם ואף לא מחריפות שכלו. היא מתפעלת מהרצף שבהעברת התורה ומההנהגות אותם מקבל התלמיד מרבו. במילים אחרות, אל תאמר לי 'כמה למדת', **אלא 'ממי למדת'!**

מודגש בזאת ששימוש תלמידי חכמים אינו מסתכם בהתבוננות התלמיד ברבו, אלא רחב הוא מיני ים. התבוננות זו מקיפה את מוסרי התורה מאז קיבל משה את התורה בהר סיני דרך כתבי הקודש ועד חכמי המשנה והתלמוד. היא מאפשרת לתלמיד המתבונן ללמוד ולעמוד על דרך החשיבה ההלכתית של רבו, על שיקול הדעת ועל המשקל שמעניק הרב לכל צד מצדדי השאלות המונחות לפתחו.

מצות לימוד התורה אינה מסתכמת בידיעת ההלכה, אלא היא מתפרשת על מרחב עצום הכולל בתוכו את התבוננות בהנהגותיהם של חכמינו. זו אחת הסיבות לשילוב עדויות וסיפורים על הנהגותיהם של רבותיהם בתלמוד.

וכפי שביאר מהרש"א⁴¹ "הוא מבואר דיש כמה הלכות שאדם לומד מרבו שאינן למעשה, כדאמרין בכמה דוכתין ומש"ה קאמר דגדולה שמושה, **שרואה ברבו הלכה למעשה**".

על מעמדו וחשיבותו של שימוש תלמידי חכמים ניתן ללמוד מהלכה מעניינת שכתובה בהלכות בית הכנסת, וכך פסק השו"ע⁴²: "ס"ת שבלה, מניחין אותו בכלי חרס וגונזין אותו בקבר ת"ח, **אפי' אינו אלא שונה הלכות, ולא שימש ת"ח**", מי שלא שימש תלמידי חכמים, למרות שלמד ומילא את כריסו בש"ס ופוסקים, נחשב במעמד נחות יותר. מעמד מיוחד למי שמשמש תלמידי חכמים, על פני מי שרק שונה הלכות, על אף שלמד ושנה ויודע את ההלכות על בוריין, וכפי שביאר מ"א⁴³, מה זה שימוש תלמידי חכמים "הוא **הגמרא התלויה בסברא**, שהיו נותנים טעם לדברי המשנה"⁴⁴.

ג. עזרה מעשית לרב / לחכם

בפתיחה למאמרנו הצגנו שיש היבט נוסף של שימוש תלמידי חכמים, שמשמעותו עזרה פיזית לרב. כהוכחה לדבריו שצריך לשמש תלמידי חכמים מביא רבי שמעון בר יוחאי ראייה מיחסו ומעשיו של אלישע אל אליהו רבו, כפי שכתוב 'פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו'⁴⁵, ומסיק "למד לא נאמר אלא יצק"⁴⁶, וכביאור רלב"ג (שם בביאור התועליות), בתועלת הט"ו כתב "להודיע שראוי לכל אדם שיתדבק לחכמים וישרתם. כי בשירות אותם ילמד הרבה מחכמתם, מפני היותו תמיד אצלם ושמעו כל דבריהם, ולזה סיפר כי כאשר שאל יהושפט היש שם נביא לה' ענוהו פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו, ללמד כי מפני ששירת אותו ושמשו, היה ראוי שיקנה מהשלמות אשר לאליהו הרבה ולזה ענה יהושפט גם כן יש אותו דבר ה'". שימוש תלמידי חכמים הגדול מלימוד תורה, נתפס גם כפעולה מעשית, סיוע טכני לתלמיד חכם, כפי המובן הפשוט של המילה "שימוש".

⁴¹ חידושי אגדות ברכות ז ע"ב.

⁴² סי' קנד ס"ה.

⁴³ סי' קנד ס"ה.

⁴⁴ באופן דומה כתב הכהן הגדול מראדיון, המ"ב (שם ס"ק כה): "שונה הלכות – פירוש, משניות ובריתות, דלא שימש תלמידי חכמים בגמרא, שהיא הסברת טעמי המשנה".

⁴⁵ מלכים ב' ג, יא.

⁴⁶ ברכות ז' ע"ב

שימוש תלמידי חכמים במובן זה אינו מסתכם בפעולה טכנית, הבאה להקל על רבו ולסייעו. ב"יציקת המים" יכול התלמיד לראות את רבו באופנים שונים וללמוד הליכות והנהגות חיים. זהו קשר ישיר שבין תלמיד לרבו, ספר תורה חי.

עד היכן מחויב התלמיד לעשות לרבו, מצינו בדברי חז"ל⁴⁷: "אמר רבי יהושע בן לוי: כל מלאכות שהעבד עושה לרבו - תלמיד עושה לרבו, חוץ מהתרת (לו) מנעל. אמר רבא: לא אמרו אלא במקום שאין מכירין אותו, אבל במקום שמכירין אותו לית לן בה"⁴⁸. אמר רב אשי: ובמקום שאין מכירין אותו נמי, לא אמרו אלא דלא מנח תפלין, אבל מנח תפלין לית לן בה"⁴⁹.

2. מעלות שימוש תלמידי חכמים

א. שימוש תלמידי חכמים – לימוד תורה

כפי שהבאנו בפתיחה, חז"ל אומרים⁵⁰: "גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות, שהמלכות נקנית בשלושים מעלות והכהונה בעשרים וארבע, והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים, ואלו הן: ... שימוש תלמידי חכמים...".

מודגשת החשיבות של שימוש תלמידי חכמים, לצד לימוד התורה. שימוש זה מאיר את עיני התלמיד ביחס לתורה עצמה, שכן התורה היא תורת חיים ולא ניתן ללמדה רק מתוך הספר. מצינו זאת בדברי חז"ל⁵¹ "תנו רבנן: איזהו עם הארץ? ... אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ". מדובר באדם שלמד ויודע את כל התנ"ך, ש"ס, מדרשים וכו', אך יש לו חסרון אחד, שלא שימש תלמידי חכמים. רש"י ד"ה שלא שימש תלמידי חכמים כותב: "הוא הגמרא התלויה בסברא, שהיו נותנים לדברי משנה טעם והיו מתאספים יחד ועוסקים בכך והיא דוגמת הגמרא שסדרו האמוראים". כלומר 'שימוש' זה ללמוד את הסברות ולתרוץ את השאלות / קושיות / סתירות, עיקר הלימוד זו הסברא, שאותה מקבלים ע"י מסירת התורה בדרך של שימוש תלמיד לרב.

הרי לנו שעל התורה להגיע מרב, אישיות תורנית המבינה גם את יסודות התורה, כמו גם את הדרך ליישמה. לימוד הן במישור הלימודי והן במישור המעשי של החיים. האמוראים⁵² מציעים תארים שונים למי שלא שימש חכמים, המשותף לכולם, שמדגישים שלאדם זה יש חוסר מהותי בלימוד תורה. על מידת חשיבות שימוש תלמידי חכמים בעיני חז"ל ניתן ללמוד מדבריהם⁵³ "ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה, שנאמר: 'פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו'⁵⁴, 'למד' לא נאמר, אלא 'יצק' - מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה". ומבאר על כך המאירי⁵⁵ "ישמש תלמידי חכמים שהגרסא - סבה לחכמה, ושימוש הזקנים והחכמים - סבה לידיעת המלאכה, והוא ענין ההוראה הן בדין הן באסור והיתר". שימוש תלמידי חכמים נהיה לדבר מרכזי בחיי יהודי ירא שמיים. באמצעות שימוש תלמידי חכמים זוכים לראות את החכם כיצד מתנהג בכל

⁴⁷ כתובות צו ע"א.

⁴⁸ שאז יודעים שהוא לא עבד.

⁴⁹ בהנחת התפילין ניכר שהוא לא עבד, משום שעבד אינו מניח תפילין.

⁵⁰ מסכת אבות פרק ו, משנה ה.

⁵¹ ברכות מז ע"ב.

⁵² ברכות מז ע"ב, סוטה כב ע"א.

⁵³ ברכות ז ע"ב.

⁵⁴ מלכים ב' ג, יא.

⁵⁵ ברכות ז ע"ב, ד"ה ולעולם בענין הוראה.

הליכותיו 'הלכה למעשה'⁵⁶, כיצד הוא מיישם את ההלכה "בשטח", ומסיבה זו 'שימוש תלמידי חכמים' הינו אחד מ-48 קנייני התורה ומהראשונים שבהם⁵⁷.

ואכן חז"ל רואים חשיבות רבה ב'שימוש תלמידי חכמים', כפי שמגדירים מי שלא נהג כך, באמרם⁵⁸: "קרא ושנה ולא שימש עדיין ת"ח, דומה למי שנעלמו ממנו סתרי תורה שנאמר⁵⁹ 'כי אחרי שובי נחמתי', אבל קרא אדם תורה נביאים וכתובים ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושימש ת"ח אפילו **מת עליו או נהרג עליו הרי הוא בשמחה לעולם** לכך נאמר 'על כן עלמות אהבוך'...".

בהתבססו על דברי חז"ל אלו, מאדיר ר' ירוחם (ליבוביץ', 'המשגיח ממיר') בספרו דעת חכמה ומוסר⁶⁰ את מעמדו של המשמש תלמידי חכמים⁶¹, וכותב "ואלה האנשים אשר עומדים בתוך המדינה אבל אחוריהם אל היכל המלך אלה אנשי הסברא והעיון וכו' והרוצה לבוא אל בית המלך ולהיכנס אצלו **אלא שלא ראו בית המלך כלל הם עמי הארץ העוסקים במצות, והמגיעים אל הבית ההולכים סביבו הם התלמידים אשר הם מאמינים דעות אמתיות וכו' ואולם אשר שוטטו בעיקרי התורה הם אשר נכנסו במבואות ההם**... ונמנו כאן דרגות ובחינות שונות..."⁶², הוא מצטט את מדרש חז"ל הנ"ל ומסכם "שכל זה הם בחינות ודרגות בהחיבור שעם הבורא ית', **עד הדרגא האחרונה שהיא דרגת ה'לפנים' והוא חיבור גדול עד למאד שאין חיבור גדול ממנו**".

על מעלת שימוש תלמידי חכמים כלימוד תורה ניתן ללמוד גם ממחזור ויטרי⁶² בהתייחס לקנין האחד עשר במשנה באבות בפרק קנין תורה – שימוש חכמים כותב: "שמשישין ועובד עבודם, כדי ללמוד לפנין תלמוד וסברא, דאמי' גדולה שימושה יותר מלימודה', ועוד אמרו חכמים 'איזהו עם הארץ כל שקרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים'" ומוסיף לאחר הגדרת שימוש תלמידי חכמים 2 מילים נוספת – 'לסבור סברא', שמשמעות שימוש תלמידי חכמים – לימוד⁶³, שהרי באמצעות שימוש רבו יכול הוא לרכוש קנייני תורה.

ב. שימוש תלמידי חכמים – התדבקות והשפעה על שורש נשמתו

בעל ה'הפלאה'⁶⁴ בביאורו על דברי חז"ל במסכת כתובות מבאר את המעלה שבשימוש תלמידי חכמים "כי הת"ח העוסקים בתורה תמידי והם דברי אלהים חיים... א"כ הוא מתדבק נפשו בחלקו בתורה שהוא שורש נשמתו כידוע, אבל יתר העם שאינם מגיעים למעלה זו, או אפ"י העוסק בתורה והוא מן התלמידים שלא שימשו עדיין כל צרכן אשר לא ישיגו אור התורה אף שעוסקים בה, הוא מן הנמנע שידיבק בשורש נשמתו". כלומר פשוטי העם בעם ישראל יכולים ללמוד תורה באופן שידיבקו בצדיקים, ואם רבותיהם ימנעו מהם להידבק בהם, הרי הם גורמים להם רעה, ומונעים מהם ללמוד.

⁵⁶ תרתי משמע.

⁵⁷ הקנין ה-11 בקנייני התורה.

⁵⁸ ויקרא רבה פרשת ויקרא פרשה ג.

⁵⁹ ירמיה לא, יח.

⁶⁰ דעת חכמה ומוסר חלק א מאמר סז.

⁶¹ ר' ירוחם מביא מדרש זה פעמים נוספות בכתביו, יעויין בדעת חכמה ומוסר חלק ב מאמר כד ד"ה והנה כשם, וכן

דעת חכמה ומוסר חלק ג - מכתבים מכתב שא ד"ה כמו"כ.

⁶² סימן תכט. עוד מביא שם את השיח בין דוד המלך לבין אחיתופל, ומתשובתו ניתן ללמוד על דברי דוד, "שפעם אחת מצאו אחיתופל לדוד שהיה יושב ושנה לבדו. אמר לו: מה אתה עושה, הרי כבר כתיב 'חרב על הבדים ונאלו', חרב על תלמידי חכמים שיושבין בד בבד ועוסקין בתורה..."⁶³, "אחיתופל הוכיח אותו על שלמד לבד, ובעקבות זאת קרא לו דוד "אלופי ומיודעי, חכם ורב שלי, כמו אנשים חכמים וידועים". ומכאן המסקנה "הלמד מחברו אדם הדיוט, על אחת כמה וכמה".

⁶³ כפי שהבאנו מרש"י בפתיחה למאמרנו.

⁶⁴ על כתובות צו ע"א.

המהר"ל⁶⁵ מבאר את דברי חז"ל⁶⁶ שאמרו שרב שמונע מתלמידו לשמש אותו מונע ממנו חסד. הסברו מושתת על היסוד, שהואיל והם נבדלים זה מזה, הרי שבאמצעות השימוש התלמיד מתחבר אל רבו, ואין חסד גדול יותר מזה. כשרבו מונע ממנו לשמשו הוא גורם שלא יתחבר אליו. הלימוד יוצר בין הרב לתלמיד מערכת יחסים המחייבת את התלמיד ביראת הרב כמייצג השכינה.

וכעין זה ביאר הגאון ר' ברוך דב פוברסקי⁶⁷ את המושג 'שימוש תלמידי חכמים', "הענין בכל זה הוא יסוד דין שימוש תלמידי חכמים... ומעלת השימוש היא מלבד קניית החכמה בדרך תלמוד תורה, שהוא ענין שכלי והערת השכל, הרי השימוש הוא גם התחברות להחכם, ועל ידי זה נדבק בו מעלות הנפש הפנימית של החכם, וזה מה שכתב הרמב"ם ללמוד 'ממעשיהם', ולא כתב 'מתורתם', והיינו מפני שהמכוון בזה הוא ללמוד מהנהגתם, והוא דבר שנעשה ממילא בלי הבנה שכלית, אלא ההתדבקות וההתחברות משפיע עליו ממילא מעלת וקדושת החכם, והוא כענין ריח בשמים שאין צריך לזה מעשה לקיחה כלל, אלא הנכנס לחנותו של בשם נקלט בו הריח".

ג. שימוש תלמידי חכמים – אורחות חיים

אודות הקשר הקבוע והאישי שבין רב לתלמיד מצינו בדברי חז"ל שהורו לנו 'עשה לך רב', ומבחינה מעשית יש חיוב שלוש פעמים בשנה לקיים מצות 'הקבלת פני רבו'⁶⁸. בלימוד הבלתי אמצעי, זוכה התלמיד ללמוד מרבו באמצעות ראיית פניו, אורחותיו והתבוננות בהליכותיו, כפי שהעידו על עצמם התנאים שעשו מעשים נועזים לצורך לימוד⁶⁹ "תניא, אמר רבי עקיבא: פעם אחת נכנסתי אחר ר' יהושע לבית הכסא ולמדתי ממנו ג' דברים... אמר ליה בן עזאי: עד כאן העזת פניך ברבך? אמר לו: **תורה היא, וללמוד אני צריך**... רב כהנא על גנא תותיה פורייה דרב, שמעיה דשח ושחק ועשה צרכיו... אמר לו: **תורה היא, וללמוד אני צריך**".

סיפורים אלו מדהימים, והיום היו נשמעים לנו "הזויים". תלמידים שהולכים לראות את רבם בבית הכיסא או בחדר המיטות, זו מדרגה גבוהה מאוד של 'שימוש תלמידי חכמים', שממש מבקש ללמוד ולראות בעיניים "מעשה רב" של רבם. מה אנו יכולים ללמוד מכך? אילו תובנות מעשיות נוכל להסיק לחיינו? כמובן שאין המלצה לנהוג כמעשי אותם אמוראים, ברור שאין זה מתאים לזמננו. עם זאת, החיבור המלא בין תלמיד לרב מעורר השראה. קשר הנובע מתוך אמונה גדולה ברב, בחוכמתו, בתבונתו, בידיעותיו המקיפות בתורה ובהלכה, ומעל לכל הכרה שרבו הוא חלק משרשרת העברת המסורת והמורשת שהחלה ממשה רבינו. אין לימוד טוב יותר מאשר שימוש תלמידי חכמים, שכן הוא מאפשר לתלמיד לראות בעיניים באופן בלתי אמצעי כיצד נוהג רבו בכל אורחות חיו. כיצד נוהג בביתו, עם משפחתו ועם עצמו, כיצד נוהג עם תלמידיו, וכיצד מתייחס לאנשים אחרים ולשאלות השונות המופנות אליו.

התבוננות ברב הינה חלק חשוב ולא נפרד מאופן הלימוד, כפי שהדריך רב משרשיא את בניו בצורה מעשית איך ללמוד מרבים⁷⁰: "אמר להו רב משרשיא לבריה: כי בעיתו מעיל ומיגמרי קמי רבייכו גרסו מתניתא ועלו לקמי רבייכו וכי יתביתו קמיה חזו לפומיה, דכתיב 'והיו עיניך רואות את מוריך'⁷¹". רב משרשיא הורה לבניו לשבת לפני רבם ולהביט בתורה היוצאת מפיו. המהרש"א בחידושי אגדות (שם)

⁶⁵ חידושי אגדות על כתובות צו ע"א.

⁶⁶ כתובות צו ע"א.

⁶⁷ בספרו בד קודש על פרשת עקב, עמוד רעט.

⁶⁸ שו"ע או"ח סי' שא ס"ד.

⁶⁹ ברכות סב ע"א.

⁷⁰ הוריות יב ע"א.

⁷¹ ישעיה ל, כ.

מבאר שיש הבנה מיוחדת כשרואים את פני הרב ואת הדרך בהם הוא מביע את התורה בחושי ובאיבריו.

על חשיבותה של התבוננות בדרכי הרב עמד הרדב"ז⁷² וכתב: "עוד אמרו בספרי החכמה, כי בהיות האדם מתכוון אל רבו ונותן אליו לבו, תתקשר נפשו בנפשו ויחול עליו מהשפע אשר עליו ויהיה לו נפש יתירה וזה נקרא אצלם סוד העיבור בחיי שניהם וזה הוא שנאמר 'והיו עיניך רואות את מוריד'... וכן התהלל רבינו הקדוש, שאם היה רואה את פני רב היה מגיע למדרגה עליונה וכ"ש אם הרב מתכוין גם הוא וקרא זה אל זה להשפיע וזה לקבל ומש"ה אמר ר' יוסי: לא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה ומכאן התירו שילך אדם למקום אחד ללמוד תורה אף על פי שאביו אומר לו שלא ילך ועובר מצות אביו **שלא מן הכל אדם זוכה ללמוד תורה**. וזה הטעם בעצמו בתפלה **כי בהביט האדם אל אוהביו או לקרוביו או לרבו או למי שדעתו נוחה לתעורר נפשו אל הכוונה השלימה**..."

באופן דומה ביאר הרמ"ע מפאנו⁷³ את מטרת שימוש תלמידי חכמים, כפי שכתב: "וכבר בארנו במקומו כי מי שקרא ושנה ושימש יכול להורות [בטעמי המצות] בדינין לכל שואל, **שאינו לנו שימוש חכמים, אלא לאגמורן הלכה למעשה**". על התלמיד לשמש את רבו כדי ללמוד ממנו כיצד לפסוק הלכה למעשה. על תלמיד הלומד הלכות שחיטה או טריפות לבקר בבית מטבחים, כשם שבעת לימוד הלכות בשר בחלב יש לבקר במטבח, ולהבין את המציאות, תוך כדי הסבר וראיית התנהלות הרב.

אם נשוב למעשה של ר' עקיבא, שנדון לעיל נבחין בדבר נוסף. לאחר שהוכיחו אותו רבי אליעזר ורבי יהושע, והעמידוהו על טעותו, הגיב ר' עקיבא ואמר "רבותי, למה? אם בשעה שנתכוונתי לזכות, נתחייבתי, בשעה שלא נתכוונתי לזכות, על אחת כמה וכמה. **בתום לב רצה ר' עקיבא לקיים מצווה גדולה כשטלטל את המת ממקומו**, כדי לקברו בקבר ישראל. דרך ארוכה צעד כך, ומשהגיע לרבותיו התחוויר לו שלא זו בלבד שלא קיים מצוה, אלא שעל כל פסיעה הוא חייב, כאילו שפך דם נקי. התברר לו שכל רצונותיו וכוונותיו בטעות יסודם. מחשבותיו הטובות התבררו ככשל בסיסי ויסודי. בתוכחתם הנוקבת לא לימדו אותו רבי אליעזר ורבי יהושע עוד שיעור הלכתי סטנדרטי. בדבריהם החדים והברורים שינו את תפיסת חייו של ר' עקיבא והסתכלותו על מערכת היחסים שבין רב לתלמיד. מהמעשה של ר' עקיבא, ויותר מכך מהמסקנות שבעקבות המקרה, אנו למדים על מצב שבו המציאות טופחת על פניו של אדם, ר' עקיבא במקרה זה, ולאחר שעבר חוויה בעלת עוצמה רבה בחייו, המאורע הופך להיות **אירוע מכונן בחייו**. למעמד זה השפעה מכרעת על עיצוב אישיותו, תודעתו והתנהגותו בהמשך. בשינוי תפיסתו הוא הפך את המקרה ליצירת תלמיד חדש, וכך נעשה לרבי עקיבא - התנא הגדול, אחד ממעתיקי השמועה מסיני. זו הדרך שבה ממשיכה מסירת התורה כ"מרופץ שליחים", מדור לדור, מרב לתלמיד, עד ימינו.

ד. מעלות שימוש תלמיד חכם – סיוע.

על מעלותיו של סיוע זו למדנו מביאורו של המהר"ל 'דרך חיים' על אבות⁷⁴, בביאורו את מ"ח קנייני תורה, וכך כתב "בשימוש חכמים שישמש חכמים ואז הוא ראוי לקבל התורה, ובפ"ק דברכות (ז' ע"ב) 'אמר ר' יוחנן משום רשב"י גדולה שמושה יותר מלמודה שנאמר יש פה אלישע בן שפט אשר יצק מים ע"י אליהו למד לא נאמר אלא יצק', ופירוש דבר זה כי **המשמש את ת"ח הנה התלמיד מתחבר אל הרב ע"י שמחה של תורה ובזה התלמיד מקבל מן הרב**, כי אין ספק כי כאשר תקרב הפתילה אל הנר שהנר מדליק הפתילה, וכך כאשר יקרב התלמיד אל הרב ע"י שימושה שמשפיע עליו התורה. ולא כן

⁷² שו"ת רדב"ז חלק ג סימן תעב (תתקי).

⁷³ שו"ת הרמ"ע מפאנו סימן קח.

⁷⁴ אבות פרק ו'.

כאשר התלמיד לומד מן הרב, שאין התקרבות אל הרב כאשר ילמד ממנו כמו שהוא משמש ת"ח שהוא התקרבות אל הת"ח בעצמו ומקבל ממנו כי אין זה מה שבא ללמוד מן הרב חבור אליו רק דבר זה הוא חבור אליו כאשר משמש אותו, ועוד יתבאר דבר זה בנתיבות עולם".

3. חסרונות ההימנעות משימוש תלמידי חכמים

שימוש תלמידי חכמים יוצר רצף היסטורי, בו כל תלמיד לומד מרבו באופן עקבי ובתקופה ממושכת ככל הניתן, ומחויב למסורת של העברת התורה, ממתן תורה ועד ימינו. בדרך זו נמנעים שיבושים בהעברת התורה. ואכן לרוב, שיבוש במסורת הבנת התורה, מקורו בכאלו ש"לא שימשו כל צורכם". כנגד המעלות הרבות, ניתן למנות כמה חסרונות אצל מי שאינו משמש את רבו.

א. **טעות בהבנת הלימוד**, כפי שכתב רש"י שהובא לעיל⁷⁵. וכן כתב המהרש"א בפירושו⁷⁶, שמי שפוסק רק מתוך הספר, בלי להבין את הטעמים שעומדים מאחרי כל הלכה, עלול לטעות בהבנת הדין, וכתוצאה מכך לטעות ביישום ההלכה. הבנת ההלכה נובעת לא רק מהלימוד המדוקדק של הסוגיה, אלא גם הבנה של 'רוח התורה'. שיטת פסיקת ההלכה מושתתת על 'דימוי מילתא למילתא', כלומר הבנת המציאות ולאחר מכן בחינה, לאיזה דין או פסק מהעבר ניתן לדמות את המציאות ועל פיה לפסוק. מי שפוסק רק מתוך הספר, בלי שמבין את הטעמים שעומדים מאחורי ההלכה, עלול לטעות בהבנת הדין לאשורו, וכתוצאה מכך לטעות ביישום והוראת 'הלכה למעשה'. פוסק ההלכה מבין לא רק מתוך הלימוד המדוקדק של הסוגיה, אלא כורך בלימודו גם הבנה של רוח התורה והאופן שבו יושמה על ידי חכמיה. הבנה זו מתקבלת בצורה טובה יותר כשיש מגע ישיר עם רב.

ב. **ריבוי גרסאות בלימוד**, מעבר לטעות בגרסת לימוד, כתוצאה מתלמידים שלא שימשו כראוי את רבותיהם, כפי שלמדנו⁷⁷ "משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן – רבו מחלוקת בישראל, ונעשית תורה כשתי תורות". תלמידי הלל ושמאי לא שימשו כראוי את רבותיהם, (לפי דרגתם ועפ"י דברי הגמ') וכתוצאה מכך פרצה ביניהם מחלוקת בהבנת המציאות, ב'דימוי מילתא למילתא', והגיע למצב חמור ש'נעשית תורה כשתי תורות'.

הרמב"ם בהקדמתו למשנה מבאר זאת וכותב: "אבל אמרם משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבתה מחלוקת בישראל, ענין דבר זה ברור מאד, כי שני אנשים שהם שווים בהבנה ובעיון ובידיעת הכללים שלמדים מהם לא תהיה ביניהם מחלוקת במה שלומדים באחת המידות בשום פנים, ואם תהיה מועטת, כמו שלא מצאנו מחלוקת בין שמאי והלל אלא בהלכות אחדות... וכאשר נתמעט למוד תלמידיהם ונחלשו אצלם דרכי הדין בהשוואה לשמאי והלל רבותיהם נפלה מחלוקת ביניהם בשעת המשא ומתן בהרבה ענינים, לפי שכל אחד מהם דן לפי כח שכלו ולפי הכללים הידועים לו".

4. יחסו של הרב

עד כה עסקנו ביחסו ומחויבותיו של התלמיד ביחס לרבו, בשורות הבאות נדון ביחסו של הרב לתלמידו. חז"ל אומרים: "אמר ר' יוחנן: הרב שגלה - מגלין ישיבתו עמו"⁷⁸, ובהמשך כתוב: "אמר יצחק: מאי קרא? וְיָנֵס אֶל אַחַת מִן הָעָרִים הָאֵלֶּה וְחָיִי"⁷⁹, עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא. תנא: תלמיד שגלה - מגלין רבו עמו,

⁷⁵ רש"י (סוטה כב ע"א) ד"ה ולא שימש תלמידי חכמים.

⁷⁶ לגמרא שם בד"ה ירא.

⁷⁷ סנהדרין פח ע"ב.

⁷⁸ מכות י ע"א.

⁷⁹ דברים ד, מב.

שנאמר: 'וחי', עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא', יש לאפשר לו להמשיך את דרך חייו גם באורח החיים הלמדני.

מעבר להדגשת משמעותו הקיומית של לימוד התורה, יש בדברים אלו הכרה בחשיבותו ובמעמדו של הרב בחיי תלמידו, כמו גם בחשיבות התלמידים בחיי רבם. חז"ל לא איפשרו לתלמיד להמשיך את לימודיו בעיר המקלט בלימוד עצמי, לבד, אלא הצריכו את ראש הישיבה ואף את כל הישיבה לגלות עימו, משום שהקשר בין הרב לתלמידו עמוק ומשמעותי, הרבה מעבר להעברת ידע "באופן טכני". הקשר של התלמיד עם הרב הוא רכיב חשוב ומשמעותי בחיי התלמיד, והכרחי לקידומו הרוחני, ועל כן מגלים את רבו ואת כל הישיבה לעיר המקלט.

בהתייחס לשימוש תלמידי חכמים. חז"ל אומרים⁸⁰: "אמר ר' חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המונע תלמידו מלשמשו - כאילו מונע ממנו חסד, שנא': 'למס מרעהו חסד'. רב נחמן בר יצחק אומר: אף פורק ממנו יראת שמים, שנאמר: 'ויראת שדי יעזוב'".

בדברי חז"ל אלו אנו נחשפים לרובד נוסף בחיוב 'כבוד רבו', נוסף על חיוב התלמיד, גם לרב יש מחויבות לאפשר לתלמיד לשמשו. יראת שמים זה אחד הנימוקים המרכזיים בחיוב לכבד את הרב, הווה אומר: כבוד הרב לא רק נובע מהלימוד ממנו, אלא גם מהווה חלק מהלימוד - לימוד יראת שמים.

המהר"ל⁸¹ מבאר את דברי חז"ל, שאמרו שהוא פורק ממנו יראת שמים. מחד אלו שני גופים שונים ונפרדים זה מזה, זה רב וזה תלמיד והבדלי המעמדות ביניהם יוצרים בידול, מאידך לתלמיד יש צירוף אל הרב, כמו יחסי האב והבן. כשהוא משמש אותו, כמו עבד שמקבל את אדנות האדון, הוא קונה את היראת שמים. באמצעות שימוש רבו יכול הוא להתחבר אליו וזהו חסד.

אמנם צריך להגדיר עד היכן, שכן תוסי' רי"ד⁸² כותב: "כתב בילמדנו במדרש אספה לי שבעים איש, אמר רבי אבא הכהן בר פפא: כשהייתי רואה סיעה של בני אדם הייתי הולך בדרך אחר, כדי שלא להטריח עליהם, שלא יהיו רואים אותי ועומדים מלפני וכשעברתי ואמרתי כן לפני רבי יוסי ברבי זבידא אמר לי: צריך אתה לעבור לפניהם למה שהן רואין אותך ועומדין מלפניך ואתה מביאן לידי יראת שמים". ומשמע שיש מצבים שבהם ניתן לחמוק או להימנע ממתן אפשרות של שימוש תלמידי חכמים, שלא לומר מניעת קבלת כבוד מהתלמיד לרב.

עד כה ראינו את החיוב לשמש את רבו, כדי לינוק ממנו ידע, לימוד אופני התנהלות והנהגות, כדי לדעת את ההלכה על בוריה, (אם יורשה אזי 360 מעלות, מכל הזוויות וההיבטים ובכל המצבים).

5. מה בין 'שימוש רבו' ל'כבוד רבו'

כדי להבין היטב את המושג 'שימוש רבו', נבחן אותו אל מול מושג נוסף שיש לנהוג ביחס לרבו – 'כבוד רבו'. **נשאל – מה בין 'שימוש רבו' ל'כבוד רבו'**, כידוע 'חייב אדם בכבוד רבו וביראתו'⁸³. התלמיד חייב לכבד את רבו, נוסף לחיוב לכבד כל תלמיד חכם וחייב הוא בכבוד רבו **יותר** מאשר בכבוד אביו. ובדומה לכבוד אביו, (שזו מצוה מהתורה, ששכרה רב – אריכות ימים), נפסק בשו"ע⁸⁴: "כשמזכיר רבו תוך י"ב חודש⁸⁵ צריך לומר: 'הריני כפרת משכבו', ובהמשך⁸⁶ כותב: "כל אלו הדברים שאמרנו, שצריך לכבד

⁸⁰ כתובות צו ע"א.

⁸¹ חידושי אגדות על כתובות צו ע"א.

⁸² קידושין לג ע"א ד"ה אמר אביי.

⁸³ רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"ה ה"א, ובספר המצות עשה רט; טוש"ע יו"ד סי' רמב ס"א.

⁸⁴ שו"ע יו"ד סי' רמב סעיף כה.

⁸⁵ מפטירתו.

⁸⁶ שם שם סעיף ל.

בהם את רבו, לא אמרו אלא **ברבו מובהק**, דהיינו שרוב חכמתו ממנו, אם מקרא - מקרא, אם משנה - משנה, אם גמרא - גמרא. הגה: ובימים אלו עיקר הרצנות אינו תלוי צמי שלמדו הפלפול וחילוקים שנוהגים בהם בזמן הזה, רק צמי שלמדו פסק ההלכה והעיון והעמידו על האמת והיושר. אבל אם לא למד רוב חכמתו ממנו, אינו חייב לכבדו בכל אלו הדברים, אבל עומד מלפניו משיגיע לארבע אמותיו וקורע עליו, כשם שהוא קורע על כל המתים שהוא מתאבל עליהם. אפילו לא למד ממנו אלא דבר אחד, בין קטן בין גדול, עומד מלפניו וקורע עליו".

לאחר שסייג השו"ע את דבריו ואמר שהלכות מיוחדות שמקבילות להלכות כיבוד אב ואם לא נוהגות ביחס לכל רב, אלא רק לרב מובהק, שלימד אותו רוב תורתו. מוסיף הרמ"א תוספת חשובה, המבהירה יסוד עצום, הוא מעביר את זה ל"פסים מעשיים", הלכה למעשה. שבימינו, שאין לומדים את עיקר התורה מרב אחד, שהרי בכל שנה או שנתיים (ולעיתים אף פחות מכך) מתחלף הרב שמלמד אותו, הן בתלמודי התורה והן בישיבות, ובמסלול הלימודים עובר התלמיד כמה וכמה רבנים שמעצבים את דמותו, ומכאן שדבריו של הרמ"א מאד אקטואליים לימינו, כפי שכותב: "ובימים אלו **עיקר הרבנות אינו תלוי במי שלמדו הפלפול וחילוקים שנוהגים בהם בזמן הזה**", כלומר אין מישהו שניתן לומר עליו שאת רוב תורתו למד ממנו.

אם כך, נשאלת השאלה כיצד וביחס למי עלינו לנהוג בשימוש תלמידי חכמים? ועל כך מבהיר הרמ"א: שהשימוש הוא **לימוד פסקי ההלכה והעיון**, ובנוסף הרב ש"העמידו על האמת והיושר". במציאות ימינו לכל תלמיד יש לפחות רב אחד שיכול להגדיר אותו כרבו, ש"העמידו על האמת והיושר", אם בהכוונת הדרך שיש לנהוג בה, אם במענה לשאלות תכופות. הרב שמתחלף בשנות הת"ת או הישיבה אינו רבו מובהק, שעליו דיבר השו"ע, אלא רק על רבו, שלימדו פסקי ההלכה והעיון והעמידו על האמת והיושר. ובדרך זו גם הסביר בן איש חי, את פסק השו"ע⁸⁷: "עוון גדול הוא לבזות תלמידי חכמים או לשנאותן, וכל המבזה את החכמים אין לו חלק לעולם הבא... ומוסיף הרמ"א: הגה: ואסור לשמש צמי ששונה הלכות, וכ"ש צמי ששונה תלמוד שהוא הגמרא, ויקדים לשמש צמי ששונה הלכות קודם שישמש צמי ששונה גמרא".

ועל פי זה פסק בן איש חי⁸⁸: "אף על גב דארז"ל אסור להשתמש במי ששונה הלכות, היינו דוקא שימוש של עבדות, כגון הך דריש לקיש שנשאו על כתפו... אבל שימוש שרגיל אדם לעשות לחברו בדרך גמילות חסד אינו בכלל זה, דאל"כ לא מצאנו ידיו ורגליו לקבל שימוש מבני תורה, מאחר שאין אצלינו תלמיד **שרוב חכמתו מרבו, כיון שלומדים מהספרים**".

לאחר שהבנו שכיום אין דין "רבו" לגבי כבוד ויראה, שהרי אין מושג של 'רבו מובהק', וכתוצאה מכך דינים רבים לא שייכים בדורנו, נקנח את המקורות בנושא הבנת מושגי יראת רבו, בדברי ערוך השולחן⁸⁹ שמחלק בין תקופת התלמוד, ואף תקופת הראשונים והאחרונים, שבהם היה דין 'רבו מובהק', שכותב: "ולא יכנס עם רבו למרחץ... **כן היה בזמנו, אבל בזמנינו אינו כן**, ומכל מקום רובא דעלמא אין נזהרין בזה, אף בני תורה כידוע... **וכן ברבו אינו העדר כבוד**".

⁸⁷ יו"ד סי' רמג ס"ו.

⁸⁸ שנה שניה פרשת כי תצא סעיף כ.

⁸⁹ סימן רמב סעיף מב.

בבואנו לברר **עד היכן מגעת שימוש תלמידי חכמים**, נעיין בדברי חז"ל על כך⁹⁰: "אמר רבי יהושע בן לוי: כל מלאכות **שהעבד עושה לרבו - תלמיד עושה לרבו**, חוץ מהתרת⁹¹ (לו) מנעל⁹². אמר רבא: לא אמרן אלא במקום שאין מכירין אותו, אבל במקום שמכירין אותו לית לן בה⁹³. אמר רב אשי: ובמקום שאין מכירין אותו נמי, לא אמרן אלא דלא מנח תפלין, אבל מנח תפלין לית לן בה⁹⁴". הרמב"ם תולה את חיוב כבוד רבו בדומה לחיוב כיבוד אב ואם.

ספר חרדים⁹⁵ מביא גמרא זו כמקור למצות שימוש תלמידי חכמים וכותב בעשין: "(מצוות עשה) לשמש תלמידי חכמים, שנאמר 'ועבדתם את ה' אלוהיכם', את - לרבות תלמידי חכמים, ולמדו מדברי קבלה שיגדולה שימושה יותר מלימודה', דכתיב 'ויקם וילך אחרי אליהו וישרתהו', ולא כתיב שלמד עמו וכתוב 'אשר יצק מים על ידי אליהו' ואמרו במסכת כתובות 'כל מלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו'...".

המאירי (במקום) כותב שמלבד החיוב לנהוג בכל מיני כבוד ברבו, חייב התלמיד אף לשמש את רבו **בכל מיני תשמיש**. בהמשך הדברים נבדוק מה הגדר של חיוב זה של התלמיד. חז"ל כאמור הקבילו את המלאכות שעושה התלמיד לרבו, למלאכות שעושה העבד לרבו (מלבד מלאכה שענינה עבדות).

כדי להבין מה יחס ומחויבות העבד לרבו, נעיין בדברי הרמב"ם⁹⁶: "כל **עבד עברי אסור לעבוד בו בפרך**, ואיזו היא עבודת פרך? זו **עבודה שאין לה קצבה ועבודה שאינו צריך לה**. אלא תהיה מחשבתו להעבידו בלבד שלא יבטל, מכאן אמרו חכמים: שלא יאמר לו עזור תחת הגפנים עד שאבוא, שהרי לא נתן לו קצבה, אלא יאמר לו: עזור עד שעה פלונית או עד מקום פלוני, וכן לא יאמר לו: חפור מקום זה והוא אינו צריך לו. ואפילו להחם לו כוס של חמין או להצן ואינו צריך לו אסור, ועובר עליו בלא תעשה שנאמר 'לא תרדה בו בפרך', הא אינו עושה לו אלא דבר קצוב שהוא צריך לו...". וממשיך הרמב"ם ומוסיף בהלכות עבד עברי⁹⁷: "כל **עבד עברי אסור לישראל שקנהו להעבידו בדברים בוזים שהם מיוחדים לעשות העבדים**, כגון שיוליך אחריו כליו לבית המרחץ או יחלוץ לו מנעליו שנאמר 'לא תעבוד בו עבודת עבד' אינו נוהג בו אלא כשכיר שנאמר 'כשכיר כתושב יהיה עמך'.

ולעומתו, היחס לעבד כנעני שונה, כפי שכותב הרמב"ם⁹⁸: "**מותר לעבוד בעבד כנעני בפרך**, ואף על פי שהדין כך מדת חסידות ודרכי חכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק **ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו ויאכילהו וישקהו מכל מאכל ומכל משתה**, חכמים הראשונים היו נותנין לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלין, ומקדימין מזון הבהמות והעבדים לסעודת עצמן... ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בעכו"ם עובדי ע"ז אבל זרעו של אברהם אבינו והם ישראל שהשפיע להם הקב"ה טובת התורה וצוה אותם בחקים ומשפטים צדיקים רחמנים הם על הכל, וכן במדותיו של הקב"ה שציוונו להידמות בהם הוא אומר ורחמיו על כל מעשיו וכל המרחם מרחמין עליו שנאמר 'ונתן לך רחמים ורחמך והרבך'".

⁹⁰ כתובות צו ע"א.

⁹¹ רש"י מבאר שלא עושה זאת, משום שהרואה מהצד מפרש את המעשה שהוא עבד כנעני.

⁹² חתם סופר מוסיף שגם אינו מוילך לו את כליו אחריו לבית המרחץ, משום שזו מלאכה שמיועדת לעבדים לעשות לאדוניהם.

⁹³ אם מכירים אותו, לא יאמרו עליו שהוא עבד כנעני.

⁹⁴ רש"י: משום שאין דרך עבדים להניח תפלין.

⁹⁵ מצוות עשה פרק ה אות ג.

⁹⁶ הלכות עבדים פ"א ה"ו.

⁹⁷ שם שם ה"ז.

⁹⁸ הלכות עבדים פ"ט ה"ה.

לאחר שהבנו את החלק הראשון בדברי רבי יהושע בן לוי⁹⁹, ביחס שבין העבד לרבו, נבדוק את מחויבות התלמיד כלפי רבו, כפי שכותב הרמב"ם¹⁰⁰: "וכן לא יחלוץ תפיליו לפני רבו¹⁰¹, ולא יסב אלא יושב כיושב לפני המלך, ולא יתפלל לא לפני רבו ולא לאחר רבו ולא בצד רבו, ואין צריך לומר שאסור לו להלך בצידו, אלא יתרחק לאחר רבו ולא יהא מכוון כנגד אחריו ואח"כ יתפלל, ולא יכנס עם רבו במרחץ¹⁰², ולא ישב במקום רבו, ולא יכריע דבריו בפניו, ולא יסתור את דבריו, ולא ישב לפניו עד שיאמר לו שב, ולא יעמוד מלפניו עד שיאמר לו עמוד או עד שיטול רשות לעמוד, וכשיפטר מרבו לא יחזור לו לאחריו אלא נרתע לאחריו ופניו כנגד פניו".

בהמשך¹⁰³ מביא הרמב"ם את הגמרא בכתובות להלכה: "אין חולקין כבוד לתלמיד בפני רבו, אלא א"כ דרך רבו לחלוק לו כבוד, וכל המלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו, ואם היה במקום שאין מכירין אותו ולא היו לו תפילין וחש שמא יאמרו עבד הוא אינו נועל לו מנעלו ואינו חולצו, וכל המונע תלמידו מלשמשו מונע ממנו חסד ופורק ממנו יראת שמים, וכל תלמיד שמזלזל דבר מכל כבוד רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל".

ובהמשך¹⁰⁴ מוסיף הרמב"ם: "ראה רבו עובר על דברי תורה, אומר לו: לימדתנו רבינו כך וכך, וכל זמן שמזכיר שמועה בפניו אומר לו: כך לימדתנו רבינו, ואל יאמר דבר שלא שמע מרבו עד שיזכיר שם אומרו, וכשימות רבו קורע כל בגדיו עד שהוא מגלה את לבו ואינו מאחה לעולם¹⁰⁵, במה דברים אמורים? ברבו מובהק שלמד ממנו רוב חכמתו, אבל אם לא למד ממנו רוב חכמתו הרי זה תלמיד חבר ואינו חייב בכבודו בכל אלו הדברים, אבל עומד מלפניו וקורע עליו כשם שהוא קורע על כל המתים שהוא מתאבל עליהם, אפילו לא למד ממנו, אלא דבר אחד בין קטן בין גדול עומד מלפניו וקורע עליו". הכסף משנה במקום מבאר את דברי הרמב"ם, מדוע על רבו קורע ומגלה את לבו, וכותב: "טעמו מדתניא בסוף מועד קטן (דף כ"ו) אלו קרעים שאינן מתאחים הקורע על אביו ועל אמו ועל רבו שלמדו תורה ועל נשיא ועל אב בית דין. ומשמע לרבינו דכשם שהם שוים לענין איחוי כך הם שוים בשעור הקריעה דכשם ששיעור קריעה דאביו ואמו עד שיגלה לבו כך באלו השנויים עמהם שיעור קריעה עד שיגלה את לבו".

התלמיד הראשון שעליו אנו קוראים ששימש את רבו, היה יהושע, שעליו נאמר 'וּמְשַׁרְתּוּ יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון נֶעַר לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֶהָל'¹⁰⁶, ומתארים חז"ל¹⁰⁷ במדרש את שימושו של יהושע, לצד השכר שקיבל: "ויהי ביום כלות משה... 'הה"ד (משלי כז) 'נוצר תאנה יאכל פריה', מדבר ביהושע שהוא שימש את משה כמה דתימא (שמות לג) ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האוהל. למה נמשלה תורה כתאנה? שרוב האילנות – הזית, הגפן, התמרה נלקטים כאחת והתאנה נלקטת מעט מעט וכך התורה, היום לומד מעט ולמחר הרבה לפי שאינה מתלמדת לא בשנה ולא בשנים, עליו נאמר 'נוצר תאנה'... וכן אירע ליהושע, שלא ירשו בניו של משה מקומו אלא יהושע ירש מקומו, כמה דתימא (במדבר כז) 'קח לך את יהושע בן נון... ' (משלי כז) 'ושומר אדונוי יכובד' זה יהושע שהיה משמש את משה ביום ובלילה, כמה דתימא (שמות לג) 'לא ימיש מתוך האהל' ואומר (במדבר יא) אדוני משה כלאם לפיכך כבדו הקדוש ברוך הוא מה כבוד

⁹⁹ שאמר: "כל מלאכות שהעבד עושה לרבו - תלמיד עושה לרבו".

¹⁰⁰ הלכות תלמוד תורה פ"ה ה"ו.

¹⁰¹ כסף משנה מביא את טעמו של רש"י, שמבאר שהתלמיד צריך להתייחס באימה כלפי רבו, וכשהולץ את תפיליו הוא מגלה את הראש וזה זלזול לפני המלך.

¹⁰² כסף משנה מעיר שאם רבו צריך לו לשמשו הרי שזה מותר.

¹⁰³ שם ה"ח.

¹⁰⁴ שם ה"ט.

¹⁰⁵ בהתאם לדברי הרמב"ם בפירושו המשנה (מועד קטן ג, ז): "והנני מסדיר לך דיני הקריעה בקצור: צריך לקרוע טפה בבגד העליון בלבד... במה דברים אמורים? בשאר מתים הוץ מאביו ואמו ורבו, אבל על אביו ועל אמו ועל רבו שלמדו קורע ואפילו לאחר שבעה...".

¹⁰⁶ שמות לג, יא.

¹⁰⁷ במדבר רבה נשא פרשה יב ס' ט.

עשה לו הקדוש ברוך הוא לפי שכך אמר ליהושע (שם/במדבר/ כז) ולפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו במשפט האורים וגו' **ולפי שמש אדוניו זכה לרוח הקודש** שנא' (יהושע א) ויהי אחרי מות משה וגו' שאין תלמוד לומר משרת משה למה נאמר לומר לך **לפי שהיה משרת משה זכה לנבואה**..."

6. שימוש תלמידי חכמים בזמן הזה

לאחר שסקרנו בפירוט רב ובאריכות לשון את מושג שימוש תלמידי חכמים במובניו השונים, הגענו לשאלה המרכזית של מאמרנו, כיצד מיישמים הלכה זו למעשה, בפרט לאחר שהבנו שאין כיום מושג של 'רבו מובהק'.

דרך הנחלת / העברת התורה ומסירתה¹⁰⁸ השתנתה באלף השישי וממשיכה להשתנות. החל משיטת הלימוד, שבעבר היתה מרב לתלמיד, כפי ששינו בתחילת מסכת אבות. לאחר מכן, כשהתחיל עם ישראל להתפזר לארצות אירופה וצפון אפריקה, הישוב בבבל הידלדל מאוד, והחלה תקופת הראשונים שנמשכה כ-400 שנים ומרכזה היה בצרפת ובספרד. שיטת הלימוד והעברת המסורת מרב לתלמיד התאימה את עצמה לגלויות השונות, ולאחר מכן, עם גירוש ספרד ופיזור העם היהודי לכל קצוות תבל החלה תקופת האחרונים, הנמשכת עד ימינו אנו, וגם בעידן זה חלה התאמה של הלימוד, כשבמרכז עומד השינוי של ה-200 שנים האחרונות, עת החלו לפרוח הישיבות, ובמסגרת תורת 'ראשי הישיבות' שהתחדשה, חל שינוי משמעותי באופן הלימוד. המשותף לכל, שבאלף השנים האחרונות חל שינוי יסודי בולט בשיטות הלימוד והעברת המורשת. שינויים ותמורות אלו השפיעו על מושג 'רב ותלמיד', על כל המשתמע מכך, כולל כמובן שימוש תלמידי חכמים.

אחד הראשונים שהתייחס לשינוי בתשובותיו, הוא הרא"ש, שכתב¹⁰⁹: "ואומר אני דודאי מצוה גדולה היא לכתוב ס"ת וגם אין למוכרו אלא ללמוד תורה ולישא אשה. וכ"כ הרמב"ם ז"ל (פ"ז מהלכות ס"ת) דמצות עשה היא לכל איש ישראל לכתוב ס"ת לעצמו... **וזהו בדורות הראשונים, שהיו כותבים ס"ת ולומדים בו. אבל האידנא שכותבין ס"ת ומניחין אותן בבתי כנסיות לקרות בו ברבים מצות עשה היא על כל איש מישראל אשר ידו משגת לכתובה חומשי התורה ומשנה וגמרא ופירושי' להגות בהן הוא ובניו. כי מצות כתיבת התורה היא ללמוד בה כדכתיב 'ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם'. וע"י הגמרא והפי' ידע פי' המצות והדינים על בוריים לכן הם הם הספרים שאדם מצווה לכתבם וגם לא למכרם אם לא ללמוד תורה ולישא אשה"**.

אנו רואים שמשמעותה ויישומה של מצות כתיבת ספר תורה השתנה, בהתאם לשיטת לימוד התורה בדורו של הרא"ש, שנפטר לפני כ-700 שנים !!! וכן במבט נרחב יותר על מאות השנים שחלפו, יכולים אנו להעיד על שינויים רבים נוספים שחלו, והשפיעו על מושגי שימוש תלמידי חכמים, כמו גם על היחס שבין תלמיד לרבו¹¹⁰, כפי שכתב הרמ"א¹¹¹: "ובימים אלו עיקר הרבנות אינו תלוי במי שלמדו הפלפול וחילוקים שנוהגים בהם בזמן הזה, רק במי שלמדו פסק ההלכה והעיון והעמידו על האמת והיושר". הרמ"א כתב את דבריו לפני כ-500 שנים, כשכבר אז חשו בהתאמות הנדרשות שיש לעשות בלימוד וביחס לרב שמלמד.

¹⁰⁸ בעיקרון רק תורה שבכתב ניתנה ליכתב, לעומת תורה שבע"פ, שהיה אסור לכתוב, עד שהתחילה להשתכח ורבי החל לסדר את המשניות. היה זה השינוי הראשון במסירת התורה, שקדם לשינויים המשמעותיים שחלו באלף השישי.

¹⁰⁹ הלכות קטנות לרא"ש הלכות ספר תורה סימן א.

¹¹⁰ כדי להיווכח בתמורות המפליגות, די לנו בהתבוננות על השכלולים שחלים בלימוד ה'דף היומי', מאז שייסד אותו ר' מאיר שפירא מלובלין בכנסיה הגדולה, בשנת 1923 למניינם, לפני כמאה שנים. באופן שבו מנגישים את לימוד התורה בימינו: לימוד מקוצר של הדף היומי, בשפות שונות ורבות, על ידי רבבות יהודים מכל רחבי העולם.

¹¹¹ יו"ד סי' רמב סעיף ל.

החזו"א¹¹² מביא בשם ר' ישראל מסלנט, אבי תנועת המוסר, ששימוש תלמידי חכמים בימינו זה **המשא ומתן העיוני העמוק של הפוסקים**, המסור בידינו במסורה מאנשי כנה"ג, הם הדברים שנאמרו למשה מסיני, כפי שנמסר להם מהזקנים ומהנביאים. כלומר, ששימוש תלמידי חכמים בימינו, פירושו **המשא ומתן העיוני העמוק של הפוסקים**, המסור בידינו במסורה מאנשי כנסת הגדולה.

הדרכה מעשית בדבר שימוש תלמידי חכמים בימינו מצינו גם בדבריו של ר' אהרון אוזן זצ"ל, שמצדד מאד להמשיך את שימוש תלמידי חכמים, וכתב¹¹³: "נקוט האי כללא בידך, והוא סמא דכולא להראותך הדרך הטובה והישרה על ידה תהיה שלם בכל מדות טובות שמנו חכמים והיא זאת, **הוי מתאבק בעפר רגלי החכמים**, והוי שותה בצמא את דבריהם... **ותשמש אותם** כמו שנאמר 'גדול שימושה...'. ואז מהם תלמד לעשות הישר בעיני אלהים ואדם... ובזה נשתבחו גדולי חכמי ישראל באומרם כל ימי גדלתי בין החכמים". הוא מדריך את הלומד, הלכה למעשה, כיצד לנהוג, כדי לקבל סברא ישרה, ולא רק בשעת לימוד, אלא בכל עת, גם בשעות שיחה או שמחה, ניתן וצריך ללמוד מהנהגותיהם.

וכן כתב הרב הראשי לישראל, הראשון לציון ונשיא מועצת הרבנות הראשית הגאון הרב יצחק יוסף שליט"א בספרו ילקוט יוסף¹¹⁴ בהתייחסו למושג שימוש תלמידי חכמים בימינו: "וכיום שימוש תלמידי חכמים שאמרו חז"ל, **היינו העיון בדברי הפוסקים**".

בסקירתנו הקצרה אודות שימוש תלמידי חכמים בימינו, לא ניתן להתעלם מפן נוסף, פסיקת הלכה מתוך קיצורי קיצורים שב"ה התברך בו דורנו. קטונתי מלחוות דעה אודותיהם, וברוכים יהיו לה' על שכתבו ועמלו לפשט את ההלכה לדורנו, אך דא עקא, יש שעלולים להיכשל בהבנה שאינה נכונה, כפי שמביא הרב מרן עובדיה יוסף זצ"ל¹¹⁵ את דברי המהרש"א שהוזכרו לעיל ומוסיף: "וכ"כ הסמ"ע בהקדמתו לחושן משפט, שכוונת מרן והרמ"א בשלחן ערוך היתה, **שלא יפסקו דין מתוך השו"ע, כי אם למי שלמד תחלה ארבעה טורים והבית יוסף והדרכי משה**, וידע מקור כל דין וטעמו מהתלמוד והפוסקים, משא"כ בזמן הזה שמורין מתוך השו"ע, והם מחריבי עמינו, ועליהם נאמר כי רבים חללים הפילה, זה מי שלא הגיע להוראה ומורה... **שהמורים הלכה על פי ספרי הקיצורים מבלי לעיין במקור הלכה, באים לידי טעות בהוראה**".

לקינוח, אסיים בדוגמא בשאלה אקטואלית שהתחדשה בעת האחרונה ממש. הגאון ר' אשר וייס נשאל בתחילת תקופת מגפת הקורונה, אודות אמירת תפילת ר' נחוניא בן הקנא: "במה ששאל בתקופת הקורונה שבתי המדרש והישיבות לדאבון לב סגורות ונעולות על מנעל ובריה וכל אחד לחוד לומד ועוסק בתורה בביתו, האם יאמר תפילת רבי נחוניא", והשיב בשו"ת קורונה שהתפרסם¹¹⁶, לאחר דין ודברים: "ומבואר מדבריהם דאין ברכה זו חובה כלל. ובערוך השלחן (סעיף ט"ז) כתב, שלא נהגו לומר ברכה זו משום שעיקרה למורי הוראות בישראל, וכאשר הם באים לדון ולהורות אין הם יושבים בבית המדרש אלא בביתם או בבית הוראה".

ובסיום דבריו פוסק: "אך מ"מ החפץ לברך ברכות אלה יכול לאומרן אף בביתו ולא רק בבית המדרש... ויאמר תפילות אלה לפני שמתחיל ללמוד בבוקר ולאחר גמר לימודו, וכל זה פשוט".

¹¹² בספרו אמונה וביטחון, פרק ג.

¹¹³ רבי אוזן אהרן, מוסר אב, אות יט.

¹¹⁴ ילקוט יוסף שבת ב הוספות, הערות סימן שח, מדיני מוקצה.

¹¹⁵ שו"ת יביע אומר ח"ז חו"מ סי' א.

¹¹⁶ מנחת אשר – בתקופת הקורונה, מהדורה תליתאה, עמוד מט.

כפי שראינו, יש שני יסודות בהגדרת שימוש תלמידי חכמים, שמהם נובע צורך ה'שימוש': א. בגוף הלימוד וידיעת ההלכות על בורין. ב. בהשפעת הידיעה על היודע והלומד. שגם כשלומד את כל ההלכות ויודע אותן על בורין, הרי עדיין חסרה לו הידיעה "הלכה למעשה", כיצד להוציאה לפועל. מצד המעשה מתחדשות תמיד שאלות חדשות שנדרש להכריע בהן, וענייני קדימה ואיחור וסדרי עדיפות, שצריך השערה נכונה והכרעה צודקת. ידיעת גוף ההלכות אינן מספיקות לזה, ואופן הפסיקה נלמד רק ע"י שימוש, התבוננות בהוצאת ההלכה לפועל, למעשה.

כפי שראינו גם בחזון איש, שכתב בשם ר' ישראל סלנטר, הרי ששימוש תלמידי חכמים לפני שנכתבה התורה שבע"פ היה באמצעות לימוד ישיר מהרב, שעל כך אמרו חז"ל¹¹⁷: "אם דומה הרב למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו". אך לאחר שנכתבה התורה שבע"פ, יש שתי דרכים ללימוד: א. לימוד החומר הנכתב ונלמד מרבותינו הראשונים והאחרונים, שמפיהם אנו חיים ומימיהם אנו שותים, ללמוד ולהבין את דרכי התורה ולימודה. ב. באמצעות התבוננות בהנהגות הרב, שהתלמיד רואה את מעשי הרב ויכול לקבל מושג גם בדברים שהם רחוקים מהשגתו ומשכלו, כדוגמת ר' ישראל סלנטר שהכניס שינוי ערכים בהשקפות על מצוות שבין אדם לחברו או דרכי היראה.

כאמור ב'שימוש תלמידי חכמים' יש ענין נוסף, שע"י ההתרבות וההתבוננות בתלמידי חכמים אנו מושפעים ומודרכים על ידם ללכת בדרכי התורה. שהרי אדם נמשך אחר סביבתו ורק ע"י שימוש תלמידי חכמים יוכל להחזיק מעמד. התבוננות במעשיהם הוא בכלל שימוש תלמידי חכמים, בפרט בדורנו דור תהפוכות שצרכים הכרעה על כל צעד ושעל, מובן השימוש של תלמידי חכמים בדורנו יש בו הרבה יותר מהלימוד ההכרחי, לדעת את המעשה.

שימוש תלמידי חכמים הוא יסוד, ודורש התבטלות התלמיד לרבו, תוך אהבת קבלת ביקורת. המעלות הראשונות ממ"ח קנייני התורה הן 'תלמוד' ו'שמיעת האוזן'. שמיעת האוזן – פירושה להיות אך ורק שומע, לנטוש את התשוקה להיות מאן דאמר ולחדש חידושים, ולהסתפק אך ורק בשמיעת דברי הרב ובדקדוק בהם. אין מדובר בהכרח בקבלה עיוורת של דברי הרב, אלא בהבנה רחבה ועמוקה של דבריו. רק תלמיד ותיק שעומד בכל הניסיונות, ועובר את כל השלבים ראוי להיות בר סמכא בתורה.

מה נואלו "צעירי הצאן" המסתפקים בשמיעה שטחית של שיעורים או שיחות מוסר וסבורים שדי בכך וניתן לצאת ידי חובה בלימוד לא יסודי, וללא כל מאמץ לרדת לעומקם של דברים, ומצפים הם להיפטר בהקדם מעול שמיעת השיעורים, מתוך רצון להיות עצמאיים בלימוד, שלא לומר בהוראה.

מאידך, גם החיקוי העיוור הוא חסרון ב'שימוש תלמידי חכמים', השימוש חייב להרבות דעת ואילו חיקוי נובע ממיעוט דעת ותבונה. יסוד השימוש הוא לא לוותר בשום אופן על ההבנה, ואדרבא ככל שתלמיד מרבה לשמש את רבו, הוא מרבה דעת, מתיישר שכלו ומתלבנת גישתו העצמאית להבנת התורה.

היוצא מדברינו, אדם אינו יכול להשיג תורה מעצמו, **אלא רק באמצעות רבותיו**. בימינו, 'שימוש תלמידי חכמים' ניתן להיעשות, אם כי בשינוי מהמקובל בדורות עברו. אם בעבר היה מושג של 'רבו מובהק', הרב שממנו ספג וינק את מרבית תורתו, הרי שכיום המערכת בנויה על תחלופה של רבנים ומחנכים בתדירות של פעם בשנה בדרך כלל. עם זאת, ניתן לראות גם בישיבה או בכל מוסד חינוכי אי מי שמשמש את רבו, "שותה בצמא את דבריו", וסופג את מהותו והשקפתו. בדורנו, **הישיבה היא 'הרב' וניתן לקנות דעת תורה אמיתית**, באמצעים רבים.

¹¹⁷ הגיגה טו ע"ב.

בימינו, יש קהילות בהן יש רב הקהילה, שהוא מעין בן משפחה קרוב של כל אחד מבני הקהילה, ההופך את בני הקהילה למשפחה אחת גדולה. לעיתים אף יש לרב משרד, כשחדרו הוא מעין "אתר עליה לרגל" עבור כל בני הקהילה. דלתו של הרב פתוחה והוא קשוב לכל צורך קטן וגדול של כל אחד ואחד מבני הקהילה.

בימינו ניתן לומר שבמידה מסוימת הספרות הכתובה ובראשה הספרים מהווים תחליף מסוים וחלקי לשימוש תלמידי חכמים, שהרי חלק נכבד מתורתו, רוכש האדם באמצעות הספרים שבהם לומד¹¹⁸. הספרים מיייתרים חלק מתפקידיו של הרב, כפי שהיו מקובלים בדורות עברו. אם כי אינו דומה לימוד מספר כתוב ללימוד בשיעור שמועבר על ידי רב גדול, בודאי כזה שהוא בעל שיעור השפעה, ובפרט כשבשיעוריו ניתן לרכוש ידע ולימוד מעבר ל"חומר הטכני" שמועבר.

כיום גם מוסד 'הישיבה', במבנה ובצורת הלימוד שבו משנים את יישומו של שימוש תלמידי חכמים. בתקופתנו השתנתה הגדרת 'רבו ממובהק', כפי שכתבנו ועל כן מושג שימוש תלמידי חכמים במובנו הרחב הצטמצם מאד.

באשר ל'שימוש תלמידי חכמים' באמצעות למידה מרחוק, כפי שמקובל לכנות אותה כיום. שיטת 'למידה מרחוק', שלא באמצעות רב סמוך, מוכרת מזה עשרות שנים, שהרי תלמידים רבים למדו לפחות בחלק מלימודם באמצעות ספרות, שיעורים מקוונים – מוקלטים, דפי עבודה ועוד. יתרונותיה של שיטה זו בזמינות, וביכולת להתקדם בקצב אישי, לצד חסרונות רבים של שיטות למידה או 'קבלה מרב'. בשנתיים החולפות מגיפת הקורונה, יותר מכל משבר שחווינו לפני כן, טרפה את הקלפים בקרב הלומדים¹¹⁹. אחד השינויים המשמעותיים הוא הטמעת ה"למידה המקוונת" (כשהנפוץ ביותר הוא ה'זום'), ששינתה את אופן הלימוד, לצד השפעת מורים ורבנים על צאן מרעיתם.

ניתן להתבונן בראיה חיובית על תופעה זו, שכן אנשים רבים הוסיפו כך שעות לימוד, ופתחו צהר להרחבת לימודיהם. אם בעבר היו צריכים לצאת מהבית, לנסוע בפקקים, למצוא חנייה ולהתייצב בשיעורים, היום ניתן לעשות זאת בלחיצת כפתור, ולהצטרף למגוון עשיר מאד של שיעורים מכל רחבי העולם. וניתן להוסיף לכך את תושבי הפריפריה הרחוקה, שמגוון הרבנים שלימדו תורה היה מצומצם והנה בעידן הלמידה המקוונת התרחב. ניתן ליישם ביתר קלות את דברי חז"ל: "אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ"¹²⁰.

נוסף, אנשים עובדים אינם צריכים לעשות זאת רק בתום יום העבודה, הם יכולים ללמוד בנסיעה בדרכים, בהקשבה לשיעור מוקלט, או בהפסקה שמפנים לעצמם ב'חלון זמנים', תוך כדי סדר יום שקובעים לעצמם. לומדים בעלי הפרעות 'קשב וריכוז' מצליחים להתרכז ביתר קלות בלימוד מקוון ב'זום', מחדרם מבלי לשמוע שיחות או רעשים חיצוניים המפריים את ההקשבה לשיעור.

יתרון נוסף, מגוון השיעורים הגדול מעשירים את תכני הלימוד, ומוסיף נופך, באפשרויות הבחירה שנוספו לכל החפץ ללמוד. הלומדים יכולים להקליט את השיעורים ולחזור על הנלמד בכל עת שירצו.

אמנם מהצד של לימוד הנהגותיהם של תלמידי חכמים נוצר קושי, שכן החשיפה לרבנים בעידן ה'זום' נעשה לרוב בשיעורים לרבים, ולא בשיעור פרטי, מה גם שלא ניתן לעמוד בשיעור פרונטלי על מרבית הנהגות, שנעשות מחוץ לשיעור. נוסף על כך היישום המעשי הקלסי של "שימוש" המקובל בימינו כגון מראות, בדיקת ארבעת המינים ועוד נפגם ולא ניתן להתבצע בזום. אין תחליף לבקרה אישית ובלתי אמצעית.

¹¹⁸ כפי שראינו ברא"ש ובבן איש חי.

¹¹⁹ עד כדי שגם עולם האקדמיה נאלץ לערוך שינויים והתאמות רבות לעידן הקורונה.

¹²⁰ עבודה זרה יט ע"א.

חגי ולוסקי, טבת תשפ"ב

ההתפתחות הטכנולוגית בשנים האחרונות השפיעה גם על שיטות הלמידה וניסתה "לשכלל" את השיטה. החל מלימוד עצמי באמצעות "טקסטים", דפי עבודה, חומר כתוב. בהמשך התרחבה היריעה והוכנסו גם שיעורים / שיחות מוקלטות.

ביבליוגרפיה

- תלמוד בבלי, מסכת ברכות דף סב ע"א.
- תלמוד בבלי, מסכת הוריות דף יב ע"א.
- ויקרא רבה פרשת ויקרא פרשה ג.
- פסיקתא זוטריתא (לקח טוב) במדבר פרשת בהעלותך דף קב ע"ב.
- שו"ת רדב"ז, חלק ג, סימן תעב (תתקי).
- ספר חרדים, מצוות עשה פרק ה אות נ.

- [ר'] צדוק הכהן מלובלין, רסיסי לילה, אות יג.
- [ר'] צדוק הכהן מלובלין, מחשבות חרוץ, אות טו.
- [רבי] אשר וייס, מנחת אשר – בתקופת הקורונה, מהדורה תליתאה, עמוד מט.
- [הרב] יצחק זילברשטיין, חשוקי חמד יבמות דף ה ע"ב.
- [הרב] יצחק יוסף, ילקוט יוסף, שבת ב הוספות, הערות סימן שח, מדיני מוקצה.
- [הרב] עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, ח"ז חו"מ סי' א.
- [הרב] ירוחם ליבוביץ' (יהמשגיח ממיר'), 'דעת חכמה ומוסר', חלק א מאמר סז, ניו יורק תשכ"ז [1967] - ירושלים תשל"ב [1972].
- [רבי] יהודה ליווא (=ליב) ב"ר בצלאל (מהר"ל), דרך חיים על אבות פרק ו.
- [ר'] ברוך דב פוברסקי, בד קודש, פרשת עקב, עמוד רעט.
- [ר'] משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה חלק ד סימן לב.